

- Пименова М.В., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
- Пиотровский Р.Г. О лингвистической синергетике / Р.Г.Пиотровский // Научно-техническая информация. – Серия 2 «Информационные процессы и системы». – 1996. – № 12. – С.1–12.
- Пиотровский Р.Г. Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р.Г. Пиотровский. – СПб.: Филол. фак-т С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. – 160 с.
- Піхтовнікова Л.С. Стилїстика і синергетика дискурсу / Л.С. Піхтовнікова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: [кол. монографія] / під загальн. ред. Шевченко І.С. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2005. – С. 29–35.
- Пицальникова В.А., Герман И.А. Лингвосинергетика как методологическая основа исследования текста // Человек – коммуникация – текст. – Вып. 4 / Под ред. А.А. Чувакина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2000. – С. 29 – 40.
- Пономаренко Е.В. Лингвосинергетика бизнес-общения с позиций компетентностного подхода (на материале английского языка): [монография] / Е.В. Пономаренко. – М. : МГИМО-Университет, 2010. – 151 с.
- Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

УДК 81'37=811.11

ДРЕБЕТ В. В.

(Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка)

СИНЕРГЕТИКА СЕМАНТИЧНОГО ДЕКОДУВАННЯ ІМЕННИКІВ З ВІДМІНКОВИМИ РОЛЯМИ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Стаття присвячена дослідженню генеруванню іменникового змісту у сучасних німецькомовних текстах художнього стилю. З позиції лінгвосинергетики у роботі розглядається реалізація потенційних можливостей внутрішньомовної німецької полісемії та моносемії у ракурсі дихотомії «мова-мовлення». Отримані на підставі синергетично-квантитативного підходу результати екстрапольовано на лінгвосинергетичні моделі самоорганізації іменникового найменування згідно з принципом мінімізації зусиль, направлених на декодування ментальним лексиконом людини семантичного об'єму, який несуть у собі номінації полісемічних або моносемічних іменників з різними відмінковими ролями у німецькомовній художній прозі.

Ключові слова: семантичне декодування іменників, лінгвосинергетика, принцип докладання найменших зусиль, полісемічна/моносемічна модель, хи-квадрат, відмінкові ролі, синергетична модель.

Дребет В. В. Синергетика семантического декодирования имен существительных с падежными ролями в немецкоязычной художественной прозе. Статья посвящена исследованию генерирования субстантивного содержания в современных немецкоязычных текстах художественного стиля. С позиций лингвосинергетики в работе рассматривается реализация потенциальных возможностей внутриязыковой немецкой полисемии и моносемии в ракурсе дихотомии «язык – речь». Полученные на основе синергетично-квантитативного подхода результаты экстраполированы на лингвосинергетические модели самоорганизации субстантивного наименования согласно с принципом минимизации усилий, направленных на декодирование ментальным лексиконом человека семантического объема, который несут в себе номинации полисемичных или моносемичных существительных с разными падежными ролями в немецкоязычной художественной прозе.

Ключевые слова: семантическое декодирование существительных, лингвосинергетика, принцип приложения наименьших усилий, полисемичная/моносемичная модель, хи-квадрат, падежные роли, синергетическая модель.

Drebet V. V. The synergetics of the semantic decoding of the nouns with case roles in the German-speaking prose. The article is dedicated to the research of the generating of the substantive content in the contemporary German-speaking fiction. From the perspective of the linguosynergetics the realization of the potentialities of the intralingual German polysemy and monosemy is studied and represented in the foreshortening of the dichotomy «language-speech». Synergetics as an interdisciplinary field of study examines and describes a comprehensive system of social actions and social processes. One of the key concepts is the notion of self-organization and applications of the principle of least effort. Language logicism provides that optimal system works out language laws that meet the required condition of a particular language at a certain stage of its development. The aim is to explore the decoding polisemantic model of nouns which is activated by the main and derivative nominations, as well as decoding of monosemantic model of nouns with the different case roles. The results which are received on the basis of the synergistically-quantitative approach are extrapolated on the linguo-synergetic model of the self-organization of the substantive denomination in accordance with the principles of the minimization of the efforts directed at the decoding by the human mental lexicon of the semantic size, which includes nominations of the polysemic and monosemic nouns with the different case roles in the German-speaking fiction. The actuality of such research consists in the fact that it gives the opportunity to model and prognosticate the principle of the inherent regulation and the formation of the semantic model of the polysemic and monosemic nouns during the process of their passing through the synergetic cycle «order-chaos-order» and in such way to enrich the German linguistics with new knowledge about the paradigmatically-syntagmatic model of the German-speaking noun vocabulary. In its turn, it will help to solve the number of questions in the theoretical and applied (practical) lexicography during the compiling of the German dictionaries.

Keywords: semantic decoding of the nouns, linguosynergetics, the principle of the application of the least efforts, polysemic/monosemic model, main/ derivative nomination, chi-square, case roles, synergetic model.

Постановка проблеми. Іменник характеризується своїм субстанціональним відношенням, тобто він безпосередньо пов'язаний з називанням або номінацією речей. У німецькій мові рамки своєї частиномовної автономії іменник демонструє, серед іншого, тим, що він представлений артиклем. Артикль вказує тут на так звані «відмінкові ролі» [Maineke 1996: 93]. Г. Гельбг пише про те, що поняття «відмінок» відноситься, з одного боку, до таких одиниць як називний відмінок, знахідний відмінок, давальний відмінок і родовий відмінок, з іншого боку, воно відноситься до таких одиниць як *Agens, Patiens, Instrumental* і т.д. У першому випадку йдеться про відмінок на поверхні (*Oberflächenkasus*), а у другому – про глибинний відмінок (*Tiefenkasus*) [Helbig 1998: 1]. У цьому зв'язку доцільно згадати теорію Чарльза Філмора про «глибинний відмінок», згідно якої різні відмінки виконують свої змістові «ролі» (детальніше див. [Fillmore 1968]). Р. С. Джекендофф, у свою чергу, виступає за термін «відмінкові ролі» (детальніше див. [Jackendoff 1972]). Ця «глибинна граматика» розрізняє, таким чином, морфологічно маркований відмінок, який може зчитуватись безпосередньо зі словоформи, та змістові категорії, які представлені цим відмінком. Прикладами таких глибинних відмінків є *Agentiv, Instrumental, Dativ, Faktitiv, Lokativ, Objektiv*. Такий поділ на глибинні та поверхневі відмінки показує, як у лінгвістиці було здійснено пошук за відмінковими значеннями, що привело до цілого ряду теорій про відмінки. Так, наприклад, локалістична теорія робила спроби, звести непрямі відмінки давальний, родовий та знахідний до просторової тріади «де», «звідки» і «куди» (як основні значення) і вивести з цього всі конкретні вживання [Helbig 1998: 2]. Логіко-граматичні теорії відмінків також проводили пошук за універсальними основними значеннями відмінків, але при цьому давали цим відмінкам граматично-синтаксичну дефініцію (наприклад, називний відмінок як носій підмета, знахідний як носій додатку) [Helbig 1998: там само]. У відмінкових теоріях змісту робляться спроби постулювати значення для (поверхневих) відмінків незалежно від їх синтаксичних функцій. Наприклад, Г. Брінкманн трактував у німецькій мові називний відмінок як відмінок суб'єкта, ідентичності та звертання, знахідний відмінок описується як відмінок об'єкта, відмінності (в опозиції об'єкта до суб'єкта), давальний – як відмінок фінальності або цільової зумовленості, а родовий – як відмінок іменникових відношень (пор. [Brinkmann 1971: 60 ff, 404 ff]). Підсумовуючи згадані вище теоретичні положення про відмінки (детальніше про теорії відмінків див. [Helbig 1998; Primus 2012]), констатуємо, що відмінкові ролі описують участь живих осіб, ролі речей у процесах та станах, виражених у мові іменниковим складом. Тому очевидним є те, що недостатньо досліджувати дану частину мови як словникову даність. Прийшов час вивчати вибудовування іменникового змісту на рівні мовлення з позицій лінгвосинергетики, яка, на нашу думку, заслуговує на те, щоб вийти з периферії лінгвістичних досліджень.

Актуальність дослідження. Лексикологія та лексикографія постійно потребують отримання актуальних даних про синтагматичні характеристики іменника у новій мовленнєвій ситуації з новим предметно-логічним змістом, а тому зрозумілим є інтерес до вивчення семантичної природи іменника з найрізноманітніших позицій та у найрізноманітніших аспектах (див. [Генералова 1973; Ольшанский 1982; Чернышенко 1987; Laddissow 1983; Maineke 1996]). Але ще й досі поза увагою залишаються питання щодо синергетики генерування іменникового змісту з різними відмінковими ролями у німецькомовних текстах художнього жанру за принципом мінімізації зусиль, тобто коли обсяг декодування семантичного потенціалу моносемічної або полісемічної моделі слова у процесі генерування іменникового змісту є найзручнішим і найоптимальнішим для ментального лексикону людини. Лінгвосинергетичний підхід із залученням квантитативних методів дослідження декодування семантики іменникової лексики у німецькій мові дозволяє об'єктивно проаналізувати принцип саморегуляції і становлення семантичної моделі полісемічних та моносемічних іменників у процесі проходження синергетичного циклу «порядок – хаос – порядок» і у такий спосіб поповнити германське мовознавство новими знаннями про парадигматично-синтагматичну модель німецькомовної іменникової лексики.

Об'єктом дослідження стали іменникові номінації, реалізовані у німецькомовних текстах художнього стилю. **Предмет дослідження** – декодування семантики іменника за синергетичним принципом докладання найменших зусиль у процесі вибудовування іменникового змісту з допомогою полісемічної та моносемічної моделей слова у співвіднесенні з відмінковими ролями іменника.

Мета роботи полягає у вивченні дії синергетичного закону докладання найменших зусиль, направлених на декодування полісемічної та моносемічної моделей слова у контекстуальному співвіднесенні з у співвіднесенні з відмінковими ролями іменника у сучасному німецькомовному середовищі для текстів художньої прози.

Матеріалом дослідження слугують тексти 20 авторів німецькомовної художньої прози. Виходячи з того, що наші дослідження потрібно виконувати із врахуванням мовного статусу реалізованих лексичних значень слова у контексті, то для отримання об'єктивних даних про семантичні характеристики іменникової лексики вибрані найбільш об'ємні та найбільш авторитетні словники, які забезпечують системне і адекватне відображення реально існуючої мовної дійсності у вигляді лексичного інвентарю, занесеного до тлумачного словника з відповідними словниковими дефініціями. До таких словників належать „Digitales Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache“, „Duden. Deutsches Universalwörterbuch“, „Wahrig. Deutsches Wörterbuch“. Таким чином, дані словники стали джерельною базою для встановлення типів номінації, які генерують іменниковий зміст у німецькомовних текстах художнього стилю. За кінцеві дані приймалися дефініції, які збігалися хоча б у двох із трьох аналізованих словників. Шляхом суцільної вибірки було взято 20000 іменників, реалізованих у співвіднесенні з різними відмінковими ролями у німецькомовних текстах художнього стилю.

Методологія дослідження. На підставі синергетично-квантитативного підходу перед нами стояло завдання створити синергетичні моделі декодування семантики іменників у німецькій мові, теоретичним обґрунтуванням яких слугуватиме попереднє обчислення емпіричних величин з допомогою формули χ^2 . Одним з аргументів на користь цієї формули є, за словами К. Мейндл те, що тест хі-квадрат перевіряє, що надто часто або надто рідко виходить за межі випадкового прояву [Meindl 2011, с. 164]. У нашому дослідженні ми дотримувались обчислень В.В. Левицького, коли мінімальна теоретично значуща сума критерію хі-квадрат при числі ступенів свободи $df=1$ і при похибці $P=0,05$ складає $\chi^2=3,84$ (детальніше див. [Левицький 2006, с. 120-125; 137-138]). Подібним чином К. Мейндл також вказує на те, що мінімальний теоретично значимий показник хі-квадрат становить 3,84 (див. [Meindl 2011, с. 165]). Відповідно, показники формули χ^2 кореспондуватимуть у нашому випадку з конструкціями синергетичних моделей. Це буде інтерпретуватись як критично значимий показник відповідності кількості контекстуальних реалізацій синергетичному закону мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, закріпленого за певною іменниковою номінацією полісемічної або моносемічної моделей слова. Крива з позитивним показником у напрямку плюс буде інтерпретуватись у наших моделях як відповідність синергетичному закону збереження зусиль у мові, а з негативним показником у напрямку мінус – як невідповідність. Чим далі показники формули хі-квадрат будуть відхилятися у напрямку плюс, тим сильніше це буде свідчити про відповідність кількості реалізацій синергетичному закону збереження зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу з певним типом номінації на мовленнєвому рівні, а тому крива у синергетичній моделі декодування буде йти вгору. І, навпаки, чим далі показники будуть відхилятися у напрямку мінус, тим слабшим буде проявлятися дія цього закону, відповідно, крива моделі декодування йтиме вниз.

Відмінкові ролі як вияв синергетики іменникового буття у німецькій мові. Синергетика як міждисциплінарна галузь дослідження вивчає і описує комплексну систему дії суспільних і соціальних процесів. Тому цілком природнім є те, що синергетичний підхід стає більш затребуваним і для комплексного вивчення мовних явищ (див. [Арапов 1988; Пиотровский 1996; Тарасенко 2012; Altmann 1991; Köhler 1986]). Одним з основних понять

тут є поняття самоорганізації. Г. Хакен бачить завдання синергетики у тому, щоб знайти універсальні закономірності поведінки та загальні закони самоорганізації складних динамічних систем [Хакен 1985, с. 361]. Очевидно, що синергетичний підхід до вивчення механізмів саморегуляції природних і суспільних явищ з допомогою точних методів дослідження можливо перенести на побудову лінгвосинергетичної моделі. Так, американський лінгвіст Дж. Ціпф екстраполював універсальний принцип найменшого докладання зусиль у поведінці та діях людини на мову [Zipf 1949, с. 255]. Звертається увага на те, що це не принцип економії згідно теорії усвідомленої діяльності, направленої на оптимізацію використання коштів в економічних відношеннях, а принцип людської поведінки у вигляді антропологічної константи, що не пов'язано з можливостями свідомого регулювання процесом [Köhler 1986, с. 7]. Відповідно, під збереженням мовної енергії та мінімізацією зусиль ми розуміємо синергетичний принцип саморегуляції іменникових номінацій, семантичне декодування яких є найзручнішим і найоптимальнішим для ментального лексикону людини. С. Я. Єрмоленко говорить про мовленнєве мислення в певних граматичних формах [Єрмоленко 1982, с. 13]. Таке бачення дозволяє нам подивитись на відмінкові ролі як на залучення іменника німецької мови до вираження змісту, котрий у даному випадку стосуватиметься змістової логіки іменникової природи. Але беручи до уваги те, що відмінки виконують свої змістові ролі по відношенню до речей і явищ позамовної дійсності, позначених іменником, нам видається доцільним дослідити синергетику декодування іменникової лексики у співвіднесенні зі змістовим логіцизмом відмінкових ролей у німецькій мові. Це дасть нам змогу подивитись на взаємовідношення «поверхневого» та «глибинного» відмінку іменникових номінацій з позицій лінгвосинергетики у німецькій мові.

Декодування іменників у німецькій мові в аспекті синергетичного принципу докладання найменших зусиль. Лексикографи при укладанні словника подають перше або головне значення слова як таке, що найперше з'являється у свідомості мовців. Потрібно звернути увагу на те, що для іменникового складу таке розмежування слова на головні і похідні значення є особливо важливим чинником. Тому, наприклад, при укладанні словників у німецькій мові враховують, «що гіпонімічні та гіперонімічні відношення є визначальними для організації іменників» (пор. [Ludewig 1988, с. 243]). З огляду на універсальний характер полісемії, сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів у структурі іменника утворює ієрархічні відношення на мовному рівні між його головним та похідним значеннями. Згідно цього, полісемічний іменник як елемент *langue* (мови) охоплює структуру всіх заданих елементів значення, які на рівні *parole* (мовлення) комбінуються і у такий спосіб відбувається реалізація слова в одному з його потенційних мовних значень на рівні мовлення. Відповідно, контекстуальні дослідження потрібно виконувати із врахуванням мовного статусу значення іменника або, іншими словами, із врахуванням парадигматичних характеристик того значення, яке реалізується на синтагматичному рівні у процесі відбору. Виходячи з положення стосовно мінімізації необхідних затрат на продукування та сприйняття пам'яттю, у нашому випадку бачиться необхідним перевірити синергетичний принцип економії зусиль під час декодування іменникової інформації у німецькій мові. Існуючі на парадигматичній осі полісемічні та моносемічні моделі іменника піддаються декодуванню на синтагматичній осі. Відповідно, якщо це стосується полісемічної моделі, то спостерігається декодування інформації та знань, які несуть у собі або головне або одне з похідних значень іменника. У нашому випадку це трактуватимуться як декодування і реалізація головних та похідних номінацій полісемічної моделі. Якщо іменники мають на словниковому рівні одне значення, то їх реалізація на мовленнєвому рівні означатиме декодування інформації моносемічної моделі слова. У результаті ми отримали синергетичні конструкції моделей, які демонструють, яких точок відповідності або невідповідності закону збереження енергії і оптимальної кількості реалізацій сягають криві декодування іменників у співвіднесенні з відмінковими ролями у німецькомовних текстах художнього жанру. Проаналізуємо кожну групу реалізацій окремо:

Декодування іменників з відмінковою роллю *Akkusativ* у художній прозі. Найчисельнішою групою є група реалізацій іменників з відмінковою роллю *Akkusativ* у німецькомовних текстах художнього стилю. З метою унаочнення наведемо приклади контекстуального інтегрування іменників з даною відмінковою роллю у синтаксичні рамки художніх творів. Для реалізованих типів номінації подаватимуться лише тлумачення, які співпали принаймні у двох із трьох аналізованих словників і були прийняті у нашому дослідженні за остаточні словникові дефініції іменникових значень:

1) „Für einen Statiker ist es natürlich von hohem Interesse, zu wissen, welche Kräfte notwendig sind, die statischen Gesetze auszulöschen“ [Böll Heinrich. Billard um halb Zehn, с. 263].

У наведеному вище прикладі іменник *Statiker* з відмінковою роллю *Akkusativ* генерує іменниковий зміст речення своїм моносемічним мовним потенціалом: **der Statiker** – *Bauingenieur mit speziellen Kenntnissen auf dem Gebiet statischer Berechnungen von Bauwerken* (Duden); **der Statiker** – *meist auf einer Hochschule ausgebildeter Fachmann auf dem Gebiet der Statik* (DWDS); **der Statiker** – *Fachmann auf dem Gebiet der Statik* (Wahrig). Іменник у знахідному відмінку *Gesetze* демонструє реалізацію свого похідного словникового значення, тобто генерує іменниковий зміст у ролі похідної номінації: **das Gesetz** – *2. einer Sache innewohnendes Ordnungsprinzip; unveränderlicher Zusammenhang zwischen bestimmten Dingen u. Erscheinungen in der Natur* (Duden); **das Gesetz** – *2. bestimmter notwendiger und wesentlicher Zusammenhang zwischen den Dingen und Erscheinungen in der Natur* (DWDS).

Всього у групі іменників з відмінковою роллю *Akkusativ* зафіксовано 6955 реалізацій, 3354 з яких належить до головної номінації, 2194 є реалізаціями моносемічних іменників і 1407 реалізацій представляють похідні номінації. У даній групі обчислення за формулою хі-квадрат показують статистично значимий зв'язок реалізацій з головною номінацією та з моносемічним складом іменників, а для похідної номінації статистично значимого зв'язку не встановлено. Оскільки показники формули χ^2 кореспондують з конструкціями синергетичних моделей, то нам потрібно встановити, яких точок відповідності або невідповідності закону збереження енергії і оптимальної затрати зусиль сягатимуть криві декодування іменників з відмінковою роллю *Akkusativ*, яка характеризує іменник як об'єкт дії, цільової спрямованості з боку суб'єкта дії у контексті відношень «кого, що, куди». Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель декодування отримала такий вигляд:

Рис. 1. Синергетична модель декодування іменників з відмінковою роллю *Akkusativ* у німецькомовній художній прозі

Синергетична модель рисунка 1 демонструє, що крива декодування головних номінацій полісемічної моделі сягнула найвищої точки 123,26 у напрямку плюс, крива декодування моносемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс точки 118,9. У напрямку мінус спостерігається декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника (0,27).

Таким чином, статично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Akkusativ* у німецькомовній художній прозі синергетичний цикл реалізацій іменника найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, активованого головними номінаціями полісемічної моделі слова. Висота точки декодування моносемічної моделі також свідчить на користь даного синергетичного закону. Ми бачимо, що мінімізація зусиль, направлених на декодування іменникової інформації, оптимізується у порядку зростання числа реалізацій.

Декодування іменників з відмінковою роллю *Dativ* у художній прозі. Другою за чисельністю є група іменникових реалізацій з відмінковою роллю *Dativ* у німецькомовних текстах художнього стилю. Наприклад:

2) „*Onkel Adam: nie wieder habe ich ihn so in Aufruhr erlebt wie in den Tagen vor der Volksabstimmung; dieser Eifer, dies Auftrumpfen, diese weit hergeholte und alles umfassende Zuversicht: selbst überrascht von der unvorhergesehenen Bedeutung, die sein Heimatmuseum auf einmal erhielt, öffnete er Schubläden und Glaskästen und Truhen und rief seine versammelten „Zeijen“ auf, um die Ansprüche zu rechtfertigen und „unjeherige“ Forderungen zurückzuweisen*“ [Lenz Siegfried. Heimatmuseum, с. 225].

У наведеному вище реченні іменниковий зміст з відмінковою роллю *Dativ* спочатку генерується іменником у давальному відмінку *Aufruhr*, який тут виступає у ролі похідної номінації: **der Aufruhr – 2. heftige Erregung** (Duden); **der Aufruhr – 3. heftige seelische Erregung** (DWDS); **der Aufruhr – 3. heftige Unruhe, starke Erregung** (Wahrig). Іменник у давальному відмінку множини *Tagen* реалізується у ролі головної номінації: **der Tag – 1. Zeitraum von 24 Stunden, von Mitternacht bis Mitternacht, Zeitraum einer vollen Drehung der Erde um ihre Achse** (DWDS); **der Tag – 1. Zeitspanne einer Erdumdrehung, Zeit von 24 Stunden, von Mitternacht bis Mitternacht gerechnet** (Wahrig).

Наступний іменник у давальному відмінку *Volksabstimmung* представляє реалізацію моносемічного потенціалу: **die Volksabstimmung – Abstimmung der [wahlberechtigten] Bürger[innen] über eine bestimmte [grundsätzliche] politische Frage; Plebiszit** (Duden); **die Volksabstimmung – Abstimmung, bei der die Bürger unmittelbar über eine bestimmte, besonders eine grundsätzliche politische Frage entscheiden können, Plebiszit** (DWDS); **die Volksabstimmung – Abstimmung der wahlberechtigten Bürger eines Staates über eine politisch-sachl. Frage** (Wahrig). Завершує генерувати іменниковий зміст з відмінковою роллю *Dativ* іменник *Bedeutung*, який реалізується у своєму похідному словниковому значенні, а тому генерує контекст у ролі похідної номінації: **die Bedeutung – 2.a) Gewicht, Tragweite, Belang** (Duden); **die Bedeutung – 2. Wichtigkeit, Geltung** (DWDS); **die Bedeutung – 2. Wichtigkeit** (Wahrig).

Всього у групі іменників з відмінковою роллю *Dativ* зафіксовано 6052 реалізації, 2883 з яких належить до головної номінації, 2059 є реалізаціями моносемічних іменників і 1110 реалізацій представляють похідні номінації. У даній групі встановлено статистично значимий зв'язок усіх типів реалізованих іменникових номінацій з відмінковою роллю *Dativ* у художній прозі. З допомогою синергетичної моделі потрібно показати, яких точок відповідності або невідповідності закону збереження енергії і оптимальної затрати зусиль у німецькомовних текстах художнього жанру сягатимуть криві декодування іменників з відмінковою роллю *Dativ*, яка характеризує іменник як об'єкт-одержувач, об'єкт фінальності і цільової зумовленості від суб'єкта дії у контексті відношень «кому, чому, де, коли»: Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель отримала такий вигляд:

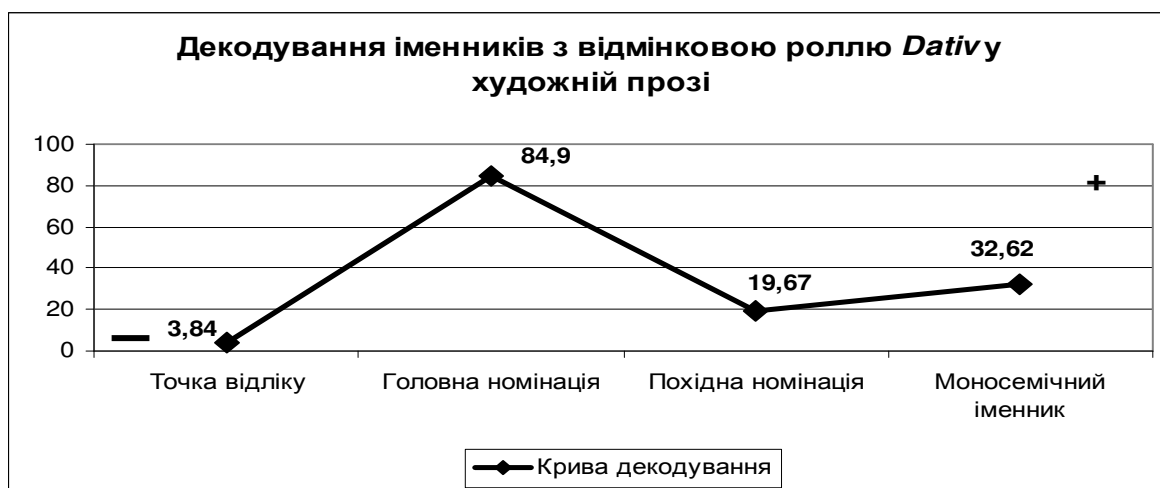

Рис. 2. Синергетична модель декодування іменників з відмінковою роллю *Dativu* у німецькомовній художній прозі \

Синергетична модель рисунка 2 демонструє, що крива декодування головних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула найвищої точки 84,9 у напрямку плюс, крива декодування моносемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс точки 32,62, а крива декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс найнижчої точки 19,67.

Отож, статично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Dativu* у німецькомовній прозі синергетичний цикл реалізацій іменника найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, активованого головними номінаціями полісемічної моделі слова. Криві декодування семантичного потенціалу, оптимальніше активованого спочатку моносемічною моделлю іменника, а потім і похідними номінаціями полісемічної моделі, не сягають висоти декодування головних номінацій, проте їх дія у напрямку плюс також свідчить на користь даного синергетичного закону.

Декодування іменників з відмінковою роллю *Nominativu* у художній прозі. Третьою за чисельністю є група іменникових реалізацій з відмінковою роллю *Nominativu* у німецькомовних текстах художнього жанру. Наприклад:

3) „*Der Sarg war noch nicht hinabgelassen, der Pfarrer las aus der Bibel vor, neben ihm, den Schirm für beide hochhaltend, der Totengräber in einem lächerlichen frackartigen Arbeitergewand, frierend von einem Bein auf das andere tretend*“ [Dürrenmatt Friedrich. *Der Richter und sein Henker*, с. 73].

У наведеному вище прикладі іменники у називному відмінку *Sarg* і *Pfarrer* генерують іменниковий зміст речення з відмінковою роллю *Nominativu* своїм моносемічним мовним потенціалом: **der Sarg** – *meist aus Holz, auch aus Metall gefertigtes) kastenförmiges, längliches Behältnis mit Deckel, in das ein Toter gelegt wird* (Duden); **der Sarg** – *großer, länglicher, meist hölzerner Kasten mit Deckel, in den der Leichnam gelegt wird* (DWDS); **der Sarg** – *langer, meist hölzerner Kasten, in den jmds. Leichnam gelegt wird* (Wahrig); **der Pfarrer** – *einer Gemeinde, Pfarrei vorstehender Geistlicher einer christlichen Kirche* (Duden); **der Pfarrer** – *mit den Pflichten für den Gottesdienst und die Seelsorge in einer Gemeinde beauftragter evangelischer oder katholischer Theologe, Pastor* (DWDS); **der Pfarrer** – *theologisch ausgebildeter Inhaber der gottesdienstl. u. seelsorgerl. Pflichten innerhalb einer Gemeinde* (Wahrig). Іменник у називному відмінку *Totengräber* генерує іменниковий зміст речення у ролі головної номінації, оскільки у даному контексті реалізується його головне значення: **der Totengräber** – *1. Arbeiter, der auf einem Friedhof Gräber aushebt* (DWDS); **der Totengräber** – *1. Angestellter des Friedhofsamtes, der die Gräber gräbt* (Wahrig).

Всього у групі іменників з відмінковою роллю *Nominativ* зафіксовано 5695 реалізацій, 2734 з яких належить до головної номінації, 1781 реалізація належить до моносемічних іменників і 1180 реалізацій представляють похідні номінації. У даній групі встановлено статистично значимий зв'язок реалізацій з моносемічними іменниками та з головною номінацією полісемічних іменників, а для похідної номінації статистично значимого зв'язку не встановлено. З допомогою синергетичної моделі потрібно показати, яких точок відповідності або невідповідності закону збереження енергії і оптимальної затрати зусиль у німецькомовних текстах художнього жанру сягатимуть криві декодування іменників з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що». Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель рисунка 3 демонструє, що крива декодування моносемічної моделі сягнула найвищої точки 102,89 у напрямку плюс, крива декодування головних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс точки 90,28. У напрямку мінус спостерігається декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника (0,28).

Рис. 3. Синергетична модель декодування іменників з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовній художній прозі

Таким чином, статично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовній художній прозі синергетичний цикл реалізацій іменника найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, направлених на декодування моносемічного потенціалу, хоча у кількісному відношенні моносемічні іменники поступаються реалізаціям головних номінацій полісемічної моделі слова. Висота точки декодування семантичного потенціалу, який несуть у собі головні номінації полісемічної моделі слова, також свідчить на користь даного синергетичного закону.

Декодування іменників з відмінковою роллю *Genetiv* у художній прозі. Четвертою і найменш чисельною є група іменникових реалізацій з відмінковою роллю *Genetiv* у німецькомовних текстах художнього жанру. Наприклад:

4) „Als gäbe es hier Mücken und eine andre befremdete Brut, schlägt die Frau in die Luft und fällt über eine Wurzel, reißt sich das Gesicht in altem Firn auf und verschwindet an dunkleren Stellen des Waldes“ [Jelinek Elfriede. Lust, с. 96].

У наведеному вище реченні іменник у родовому відмінку *Waldes* демонструє реалізацію свого головного словникового значення, тобто генерує іменниковий зміст у ролі головної номінації: **der Wald – 1. größere, dicht mit Bäumen bestandene Fläche** (Duden); **der Wald – 1. größere, dicht mit (hochstämmigen) Bäumen bestandene Fläche** (DWDS). **der Wald – 1. größere Fläche mit dichtem Baumwuchs** (Wahrig).

Всього у четвертій та найменш чисельній групі іменників з відмінковою роллю *Genetiv* зафіксовано 1298 реалізацій, 572 з яких представляють головні номінації, 479 реалізацій належать до моносемічних іменників і 247 реалізацій представляють похідні номінації. У даній групі не встановлено статистично значимого зв'язку реалізацій з жодним типом іменникових номінацій. Створена на основі показників χ^2 -квадрат синергетична модель рисунка 4 демонструє, яких точок невідповідності закону збереження енергії і оптимальної затрати зусиль у німецькомовних текстах художнього жанру сягатимуть криві декодування іменників з відмінковою роллю *Genetiv*, яка характеризує іменник як субстантивний атрибут присвійності та приналежності у контексті відношень «чий, чия, чие». Крива декодування моносемічної моделі іменника сягнула найнижчої точки 0,09 у напрямку мінус, крива декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула у напрямку мінус точки 1,69, а крива декодування головних номінацій сягнула у напрямку мінус точки 1,82.

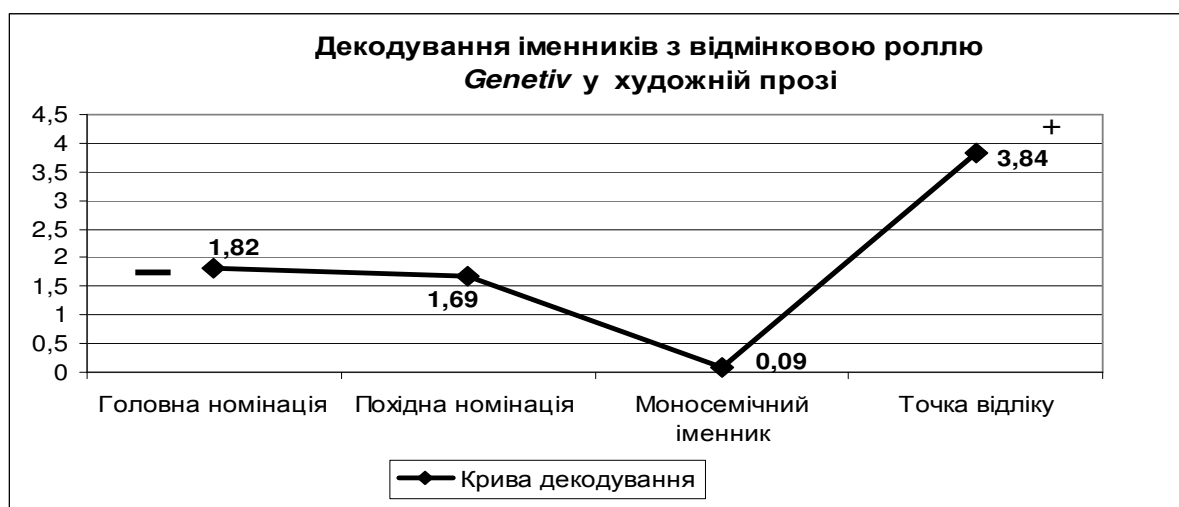

Рис. 4. Синергетична модель декодування іменників з відмінковою роллю *Genetiv* у німецькомовній художній прозі

Отож, статично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Genetiv* у німецькомовній художній прозі синергетичний цикл реалізацій іменника найменш оптимально демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, направлених на декодування моносемічної моделі слова. Криві декодування семантичного потенціалу, оптимальніше активованого спочатку головними, а потім і похідними номінаціями полісемічної моделі слова, перевищують висоту точки декодування номінацій моносемічних іменників, проте їх дія у напрямку мінус також не свідчить на користь даного синергетичного закону. \

Висновки. Таким чином, у результаті дослідження іменникових номінацій з різними відмінковими ролями у німецькомовних текстах художнього стилю ми дійшли наступних висновків:

1) під впливом зовнішньої енергії та інформації синергетичний закон мінімізації зусиль на сучасному етапі робить можливим прогнозувати у німецькомовних текстах художнього стилю оптимальну рівновагу іменникового найменування з відмінковою роллю *Akkusativ*, яка характеризує іменник як об'єкт дії, цільової спрямованості з боку суб'єкта дії у контексті відношень «кого, що, куди », у такій ієрархії: 1) головна номінація – 2) моно. Похідні номінації активуються у напрямку регресу;

2) під впливом зовнішньої енергії та інформації синергетичний закон мінімізації зусиль на сучасному етапі робить можливим прогнозувати у німецькомовних текстах художнього жанру оптимальну рівновагу іменникового найменування з відмінковою роллю *Dativ*, яка характеризує іменник як об'єкт-одержувач, об'єкт фінальності і цільової зумовленості від

суб'єкта дії у контексті відношень «кому, чому де, коли», у такій ієрархії 1) головна номінація – 2) моно – 3) похідна номінація;

3) під впливом зовнішньої енергії та інформації синергетичний закон мінімізації зусиль на сучасному етапі робить можливим прогнозувати у німецькомовних текстах художнього жанру оптимальну рівновагу іменникового найменування з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що», у такій ієрархії: 1) моно – 2) головна номінація. Похідні номінації активуються у напрямку регресу;

4) декодування як полісемічних, так і моносемічних іменників у співвіднесенні з відмінковою роллю *Genetiv*, яка характеризує іменник як субстантивний атрибут присвійності та приналежності у контексті відношень «чий, чия, чие», активується у німецькомовній художній прозі у напрямку регресу. Можна прогнозувати зміну іменникових номінацій у німецькій прозі на користь інших відмінкових ролей.

У підсумку можна констатувати, що оперування однозначною моносемічною моделлю та найближчою відстанню головних значень в ієрархічній структурі полісемічної моделі слова оптимально відповідає синергетичному закону збереження мовної енергії, а тому є зручною для ментального лексикону людини у процесі залучення відмінкових ролей для субстантивного позначення екстралінгвістичних реалій у німецькомовній художній прозі.

Перспективи подальших досліджень. Звичайно, що такі висновки не є остаточними, скоріш, вони є поштовхом для продовження і поглиблення дослідження дії синергетичного принципу мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, яку активують моносемічні та полісемічні моделі іменника з різними відмінковими ролями не тільки у німецькомовних текстах художнього жанру, але й публіцистичного. Це дасть можливість побачити актуальну картину вибудовування іменникового змісту у німецькомовному тексті, а статистичні обчислення сприятимуть об'єктивному прогнозуванню очікуваних змін у лексичній структурі іменника, які пройшли синергетичний цикл *порядок – хаос – порядок*. Відповідно, такі зміни відобразатимуться у німецькій мові і на словниковому рівні.

Література

- Арапов М. В. Квантитативная лингвистика / М. В. Арапов. – М. : Наука, 1988. – 186 с.
- Генералова Л. К. К вопросу о структуре значений имен существительных / Л. К. Генералова // Сборник научных трудов Московского пед. ин-та. – М., 1973. – №71. – С. 43-50.
- Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
- Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий– Винница : Нова Книга, 2006. – 512 с.
- Ольшанский И. Г. Полисемия существительных в языке и речи / И. Г. Ольшанский. – М. : Высшая школа, 1982. – 149 с.
- Пиотровский Р. Г. О лингвистической синергетике / Р. Г. Пиотровский // Научно-техническая информация. – 1996. – №12. – С. 1-12.
- Тарасенко В. В. Фрактальная семиотика : «слепые пятна», перипетии и узнавания / В. В. Тарасенко. – [2-е изд.]. – Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 232 с.
8. Хакен Г. Синергетика : Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.
- Чернышенко Н. Н. Факторы, влияющие на употребление падежных форм в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Н. Чернышенко. – Одесса, 1987. – 25 с.
- Altmann G. Modelling diversification phenomena in language / G. Altmann // Diversification Processes in Language: Grammar. – Hagen : Margit Rottmann Medienverlag, 1991. – S. 33-46.
- Brinkmann H. Die Deutsche Sprache: Gestalt und Leistung / H. Brinkmann. – [2. erw. Aufl.]. – Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann. 1971. – 939 S.
- Böll H. Billard um halb zehn / H. Böll. – Санкт-Петербург : Капо, 2007. – 478 S.
- Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache [Електронний ресурс] / Hrsg. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. – Berlin, 2003. – Режим доступу: <http://www.dwds.de/>.
- Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache : in 10 Bd. [Електронний ресурс]. – On CD. – Mannheim : Dudenverlag, 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор.; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 128 Mb RAM ; Windows 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – Назва з титул. екрану.
- Dürrenmatt F. Der Richter und sein Henker / F. Dürrenmatt. – Hamburg : Rowohlt Verlag, 1962. – 147 S.
- Fillmore Ch. J. The Case for Case / Ch. J. Fillmore // Universals in Linguistic Theory. – New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968. – P. 74-97.
- Helbig G. Oberflächen- und Tiefenkasus. Zum Problem der Bedeutung der Kasus / G. Helbig // Kasus im Deutschen: Form und Inhalt. – Tübingen : Stauffenburg Verlag, 1998. – S. 1-13.
- Jackendoff R. S. Semantics and cognition / R. S. Jackendoff. – Cambridge : Mass, 1972. – 223 P.
- Jelinek E. Lust / E. Jelinek. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt Verlag, 1989. – 255 S.

- Köhler R. Zur linguistischen Synergetik : Struktur und Dynamik der Lexik / R. Köhler. – Bochum : Studienverlag Brockmeyer, 1986. – 200 S.
- Laddissow A. Konnotation in der nominalen Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / A. Laddissow // Entwicklungen der Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Berlin : Fleischer Wolfgang, 1983. – S. 21-48.
- Lenz S. Heimatmuseum / S. Lenz. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1981. – 655 S.
- Ludewig P. Strategien zur Integration lexikalischer Bedeutungsspezifikationen unterschiedlicher theoretischer Fundierung / P. Ludewig // Lexikalische Semantik aus kognitiver Sicht: Perspektiven im Spannungsfeld linguistischer und psychologischer Modellierungen / [hrsg. von P. Ludewig, B. Geuts]. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1998. – S. 237-264.
- Maineke E. Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache / E. Maineke. – Heidelberg : Universitätsverlag WINTER, 1996. – 496 S.
- Meindl C. Methodik für Linguisten : Eine Einführung in Statistik und Versuchsplanung / C. Meindl. – Tübingen : Narr Francke Attempto Verlag, 2011. – 302 S.
- Primus B. Semantische Rollen / B. Primus. – Heidelberg : Universitätsverlag WINTER, 2012. – 99 S.
- Wahrig Digital. Deutsches Wörterbuch [Електронний ресурс]. – On CD. – Gütersloh : Wissen Media Verlag., 2007. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор.; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 256 Mb RAM ; Windows 2000, XP, Vista ; MS Word 2003. – Назва з титул. екрану.
- Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / H. Weinrich. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 1993. – 1111 S.
- Zipf G. K. Human behaviour and the principle of least effort / G. K. Zipf. – Cambridge : Addison-Wesley, 1949. – 573 p.

УДК: 811.111'42:821.111.02

ЗАЛУЖНА М. В.

(Запорізький національний університет)

РЕАЛИЗАЦИЯ КАТЕГОРИИ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОСТИ У ПОСТМОДЕРНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ ВИМІР

У статті розглядаються особливості постмодерної реалізації дискурсивної категорії антропоцентричності у лінгвосинергетичному аспекті. Доводиться релевантність цієї категорії для самоорганізації дискурсу, оскільки вона відбиває зміст аттрактора дискурсу як відкритої системи. Увага акцентується на реалізації категорії через підкатегорії адресантності та адресатності. У статті наголошено, що специфічним для постмодерного художнього дискурсу, зокрема британського, є перенесення центру фокалізації від підкатегорії адресанта до адресата.

Ключові слова: художній дискурс, антропоцентричність, адресат, адресант, мегатекст.

Zaluzhna M. V. Realization of the category of anthropocentricity in postmodernist discourse: linguosynergetic measurement. В статье рассматриваются особенности постмодернистской реализации дискурсивной категории антропоцентричности в лингвосинергетическом аспекте. Доказывается релевантность этой категории для самоорганизации дискурса, поскольку она отражает содержание аттрактора дискурса как открытой системы. Внимание акцентируется на реализации категории через подкатегории адресантности и адресатности. В статье подчеркивается, что специфическим для постмодернистского художественного дискурса, в частности британского, является перенесение центра фокализации от подкатегории адресанта к адресату.

Ключевые слова: художественный дискурс, антропоцентричность, адресат, адресант, мегатекст.

Zaluzhna M. V. The Realization of the Category of Anthropocentricity in Postmodern Fiction Discourse: Linguosynergetic Aspect. The article deals with peculiarities of postmodern realization of anthropocentricity discourse category in linguosynergetic aspect. The linguosynergetic approach allows revealing the new parameters of this discursive category functioning in the discourse as an open system. The relevance of this category for the process of discourse self-organization is proved, as it reflects the essence of the attractor of a discourse. Special attention is paid to realization of the category which serves as the doubled anthropocentre of the discourse through the subcategories of sender and addressee. The research provides the investigation of the gradual balancing and further transference of discursive focalization centre from the sender to the addressee (in correspondence with the “death of the author” postulate proclaimed by postmodernists). The paper also focuses on the analysis of the British postmodern fiction discourse of the XXI century. The factual material shows that the subcategory of the sender is realized via various forms of the author’s presence in the text (“author-function”, character prototypical to the author etc.). The article gives the proofs that the subcategory of the addressee is reflected in this type of discourse through the elements of “megatext” (preface, acknowledgement, references, epigraph, author’s commentary, epilogue etc.). The textual material also justifies that the basic peculiarity of the postmodern fiction discourse is transference of the focal center that causes the discursive divergence of vectors of authorial intention, material presentation and reader’s perception. In such way the postmodern fiction discourse reveals its dynamic and open character and proves to be a synergetic system.

Key words: fiction discourse, anthropocentricity, sender, addressee, megatext.

У світлі підвищення інтересу сучасних лінгвістів до проблем дискурсу як відкритої системи **актуальним** постає його аналіз з нових методологічних позицій, зокрема з використанням здобутків лінгвосинергетики. Зважаючи на це, **метою** цього дослідження є розгляд особливостей виявлення в дискурсі фундаментальної для гуманітарних наук